

University of Groningen

Liberalisme met een rode rand?

Voerman, Gerrit; Lucardie, Anthonie

Published in:
D66: een blijvend appèl

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Final author's version (accepted by publisher, after peer review)

Publication date:
2001

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Voerman, G., & Lucardie, A. (2001). Liberalisme met een rode rand? De ideologie van de Democraten. In J. Veldhuizen (editor), *D66: een blijvend appèl: 35 jaar werken aan vernieuwing* (blz. 108-111). Sdu Uitgevers.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Liberalisme met een rode rand? De ideologie van de Democraten

De partij die zich bij haar oprichting pragmatisch noemde en alle ideologieën afwees, heeft in haar vijfendertigjarige geschiedenis al heel wat ideologie-debatten gevoerd. Hieronder wordt deze worsteling van D66 met beginselen en ideologie in vogelvlucht weergegeven.

Pragmatisme

De oude ideologieën hadden voorgoed afgedaan, zo meenden de oprichters van de partij in 1966. De tijden waren tezeer veranderd om de versleten recepten uit de keukens van socialisme, liberalisme en confessionalisme opnieuw te beproeven. Oplossingen moesten op hun doelmatigheid worden beoordeeld en niet op hun ideologische gehalte. Deze zakelijke en ondogmatische benadering werd door D66 zelf met 'pragmatisme' aangeduid. Politieke opposenten hielden het toen al op opportunisme. Ook in de partij zelf was de term omstreden. Onder de kop 'Dat rotwoord "pragmatisch"' namen enkele prominente leden in het partijorgaan afstand van het begrip en hielden een pleidooi voor de ontwikkeling van een mensen maatschappijvisie. Van een ideologische fundering van D66 waren oprichters als Hans van Mierlo en Hans Gruijters echter niet gediend. Wel kwam men tot een 'beleidsprogram', dat ongeveer het midden zou houden tussen een verkiezings- en een beginselprogram.

In het 'Appel aan iedere Nederlander die ongerust is over de ernstige devaluatie van onze democratie', waarmee het Initiatiefcomité D'66 zich op 15 september 1966 presenteerde, lag de nadruk op democratisering van het politiek bestel. Het eerste partijcongres plaatste dit streven weliswaar in een breder kader – 'radicale democratisering van de Nederlandse samenleving in het algemeen en van het Nederlandse politieke bestel in het bijzonder' – maar in het programma dat vervolgens werd vastgesteld, functioneerde de samenleving toch meer als decor dan als doelwit van democratiseringseisen. Die eisen richtten zich voornamelijk op parlement en kiesstelsel. De kiezer zou in de eerste plaats zijn stem niet zozeer op partijen maar op personen moeten kunnen uitbrengen, in zijn eigen district. Daardoor zou de band tussen kiezer en gekozene hersteld worden. In de tweede plaats zou de minister-president rechtstreeks gekozen dienen te worden, waardoor de formatie van het kabinet niet meer buiten de invloed van de kiezers om plaats zou vinden. Daarnaast zouden ook burgemeesters en commissarissen van de Koningin direct gekozen moeten worden.

Dat een dergelijke ingrijpende wijziging van het politieke bestel de ondergang van het bestaande partijwezen met zich mee zou brengen, werd binnen D66 terdege beseft. Maar al te graag wilden de Democraten de lont

aansteken die tot de 'ontploffing' moest leiden, ook al zou de partij er evenals Van Speijk zelf mee in de lucht vliegen. Tot de verhoopde explosie kwam het echter niet. Wel lieten de Democraten zich verleiden tot vergaande samenwerking met de PvdA. Deze flirt leidde weliswaar tot deelname aan het kabinet-Den Uyl, maar tegelijkertijd ook bijna tot de ondergang van D66. De uitslag van de Staten- en raadsverkiezingen van 1974 wees uit dat D66 electoraal, maar ook organisatorisch op sterven na dood was. Het daaropvolgende partijcongres besloot D66 uit haar lijden te verlossen, maar de hiervoor statutair verplichte tweederde meerderheid werd niet gehaald, zodat de organisatie in een soort coma terecht kwam.

‘post-socialistisch liberalisme’

Inmiddels was Hans van Mierlo als fractievoorzitter en politiek leider vervangen door Jan Terlouw. Met deze wisseling van de wacht brak er voor de partij een nieuw tijdperk aan. De Democraten namen afscheid van de gedachte dat hun partij geen blijvertje was en vooral als dynamiet voor de big bang zou moeten dienen. Daarnaast werd afstand genomen van de sociaal-democraten. Als 'redelijk alternatief' kon D66 uitgroeien tot de vierde stroming in de Nederlandse politiek, zo meende Terlouw. De aandacht voor staatkundige problemen verflauwde in deze transformatie; milieu en sociale vraagstukken traden daarentegen meer op de voorgrond.

Voordat aan Terlouws voornemen uitvoering kon worden gegeven, moest eerst de partij weer op poten worden gezet. Dankzij de stuwende kracht van Jan Glastra van Loon, in 1975 als staatssecretaris werkloos geworden na een conflict met minister van Justitie Dries van Agt, lukte dit ook. De organisatorische reanimatie ging gepaard met pogingen de partij van een ideologisch fundament te voorzien. Terlouw had hierop al een voorschot genomen bij de Algemene Beschouwingen in het najaar van 1976. Terwijl VVD en PvdA hun doelstellingen als vrijheid en gelijkheid hoofdzakelijk materieel opvatten, zochten de Democraten het in het geestelijke vlak, aldus Terlouw. D66 wilde zich sterk maken voor het individu dat door de op consumptie gerichte, technocratische westerse cultuur vereenzaamd en onmondig was geworden. Een 'post-socialistisch liberalisme' was daarvoor noodzakelijk, een individualisering van de samenleving geënt op de verworvenheden van de verzorgingsstaat.

Het debat over de vraag of deze noties in een beginselprogramma moesten worden vastgelegd, ging aan het einde van de jaren zeventig echter als een nachtkaars uit. Aanvankelijk leek het erop dat velen in de partij van mening waren dat niet langer kon worden volstaan met het opsommen van 'actiebeginselen' in het beleidsprogramma. Glastra van Loon bijvoorbeeld schreef de eerdere ineenstorting van D66 toe aan het 'gebrek aan helderheid

over de eigen grondslagen.' Het partijbestuur presenteerde een eerste opzet waarin de vergroting van de ontplooiingsmogelijkheden van het individu voorop stonden. Staatkundige vrijheden waren hierbij van belang, maar ook het sociale aspect kreeg veel aandacht. De discussie ging echter niet zozeer over deze inhoud, maar spitste zich toe op de vraag of het pragmatisme van D66 zich wel met een beginselprogramma verdroeg. Uiteindelijk concludeerde het partijbestuur dat de achterban deze vraag negatief had beantwoord en van mening was dat grondslagen te dicht in de buurt van de verfoeide dogma's zouden liggen.

Links-, radicaal- of sociaal-liberaal?

Het laatste woord was hiermee niet gezegd. De ideologische discussie werd met kracht hervat na de teleurstellende verkiezingen van 1982. De partij verloor toen niet alleen elf van de zeventien zetels in de Tweede Kamer, maar ook haar gezicht, in de persoon van Terlouw. Een aantal kritische leden, verenigd in de (R)appel-groep, had al voor de verkiezingen de bui zien hangen en gepleit voor meer duidelijkheid op ideologisch en organisatorisch gebied. De Democraten zouden zich niet alleen democratisch en vooruitstrevend, maar ook anarcho-liberaal moeten noemen. Deze groep telde slechts een handjevol leden; maar verwante geluiden klonken ook elders.

Begin 1983 had de partij weliswaar een kort 'Democratisch Manifest' gepubliceerd, geschreven door Aad Nuis, maar dat had de behoefte aan meer ideologische duidelijkheid niet kunnen bevredigen. Het Manifest bevatte geen expliciete ideologische stellingname, maar ademde wel een liberale geest, door kritiek op 'misplaatste overheidszorg' en 'het spinrag van regels' en door een voorkeur uit te spreken voor zelfhulp en voor 'realistische hervormers' die afstand nemen van radicale sociale bewegingen. Op het partijcongres in mei van dat jaar haalden voorstellen om de partijnaam uit te breiden met een voorvoegsel 'links-liberaal' dan wel 'radicaal-liberaal' dan wel 'sociaal-liberaal' net geen meerderheid. Wel werd de discussie voortgezet, onder meer op een symposium in de herfst van 1983. Hier werd gepleit voor een 'nadere aanduiding' van D66, 'om extern herkenbaar te zijn en zo de gelegenheid te krijgen een grotere (een minder kleine) binding te realiseren met je electoraat'. In januari 1984 verwierp het partijcongres het voorstel voor zo'n nadere aanduiding met een duidelijke meerderheid. Ondanks verlies van leden en kiezers - met als dieptepunt 2,3% bij de verkiezingen voor het Europees Parlement in 1984 - was de behoefte aan ideologische referentiekaders blijkbaar nog niet overweldigend.

Wel lokte de crisis in de partij Van Mierlo terug naar het politieke front. Als Eerste-Kamerlid sprak hij in 1985 een 'Politieke Boodschap' uit, die in

veel opzichten de radicale en libertaire geest van 1966 ademde: 'Het systeem is de schuldige, niet de mensen die er deel van uitmaken'. In de afgelopen twintig jaar was er veel veranderd, meende Van Mierlo, maar niet het systeem ofwel 'de structuren van de macht'. Radicale democratisering bleef zijn ideaal; te bereiken via staatkundige hervormingen maar ook 'sociale vernieuwing' (toen nog een nieuwe term), en democratisering van bedrijven. Aan een links-liberaal etiket had hij weinig behoefte. De opgaande lijn bij de verkiezingen vanaf 1986 – met Van Mierlo weer als lijstaanvoerder – gaf ook weinig aanleiding tot hernieuwd ideologisch zelfonderzoek. Zeker de politiek leider zag hierin geen been. Volgens hem werd D66 vanaf het begin gekenmerkt door 'idealen zonder ideologie', hetgeen de Democraten een voorsprong zou verschaffen op de andere partijen, die zouden worden geconfronteerd met de afbraak van klassieke ideologieën.

Die behoefte tot reflectie deed zich eigenlijk pas weer voor aan het einde van deze periode van electoraal hoogtij. Na de teleurstellend verlopen Statenverkiezingen in 1995 startte D66 een interne discussie over zijn 'imago'. De zware verkiezingsnederlaag bij de Tweede-Kamerverkiezingen van mei 1998, toen D66 tien van zijn 24 zetels verloor, bracht de ideologische verankering weer op de agenda. Het wetenschappelijk bureau constateerde dat de band met de kiezer te wensen overliet, omdat de partij te weinig inhoudelijk was. In het najaar trad onder de naam 'Opschudding' een groep jonge partijleden naar buiten, die meende dat D66 haar herkenbaarheid moest vergroten door zich als 'sociaal-liberaal' aan te duiden. Kort daarop kreeg Opschudding het partijcongres mee. Een meerderheid stemde in met een motie waarin D66 zich sociaal-liberaal noemde. Voor het eerst in haar geschiedenis tooide de partij zich zo met een ideologische aanduiding. Politiek leider Thom de Graaf meende dat hiermee weinig nieuws werd gezegd: 'Sociaal-liberaal zijn we altijd al geweest. Er is niet veel nieuws onder de zon als het om de inhoud gaat'. Begin 2000 stelde het partijcongres de uitgangspunten van D66 vast. Aan de worsteling met de ideologie was (voorlopig?) een einde gekomen: D66 had haar beginselprogramma. Voor partijoprichter Van Mierlo hoefde dit allemaal niet: de titel 'sociaal-liberaal' verschaftte volgens hem 'pseudo-helderheid', omdat de samenleving in Europa steeds meer sociaal-liberaal wordt. De naam 'Democraten' zou nu aan kracht inboeten, terwijl juist de slag om de democratie volgens hem in de toekomst aan belang zou winnen. 'Veel mensen denken wellicht dat de titel Democraten een open deur is, omdat iedereen wel democratisch is. Helaas is dat niet zo.'

De uitgangspunten van D66

In de vastgestelde uitgangspunten gaan de Democraten uit van een

optimistisch mensbeeld. 'D66 heeft vertrouwen in de beslissingen die mensen nemen over wat hen aan het hart gaat,' luidt één van die punten. Mensen zijn in beginsel vrij, betrokken, gelijkwaardig en mondig. Staat en samenleving moeten hun wel de voorwaarden bieden om zich vrij te ontplooien. In hun voorkeur voor individuele vrijheid, zelfbeschikking over het eigen lichaam en een 'markt zonder dominantie' onderscheiden de Democraten zich niet van klassieke liberalen. 'Sociaal' is hun nadruk op gelijkwaardigheid en betrokkenheid – een eigentijdse vertaling van solidariteit – en sociale en ecologische randvoorwaarden.

Naast deze liberale en sociale (of zelfs sociaal-democratische) elementen kan men echte in de beginselverklaring bij nadere beschouwing nog een derde ideologie ontdekken, die overigens zelden als zodanig erkend wordt. Verzet tegen 'regenteske bestuursstijl', de keuze voor mondigheid, directe democratie en maximale invloed van de burger past noch in de liberale noch in de sociaal-democratische traditie, maar in een stroming die teruggaat op Rousseau en die men 'democratisch radicalisme' zou kunnen noemen. In de loop van de negentiende eeuw is dit radicalisme in de ideologische klassenstrijd tussen liberalisme en socialisme platgedrukt, maar de crisis van het socialisme in de tweede helft van de twintigste eeuw maakte een heropleving van het democratisch radicalisme mogelijk. Dat leeft nu niet alleen binnen D66, maar in zekere zin ook binnen Groen Links (en groene partijen elders in Europa).

De mengeling van liberale en sociaal-democratische opvattingen is inderdaad niet typerend voor D66, zoals van Mierlo, exponent van het democratisch radicalisme binnen zijn partij, opmerkte. Tot op zekere hoogte zijn alle grote partijen in ons land sociaal-liberaal geworden, voor zover ze zich enerzijds uitspreken voor parlementaire democratie en liberale grondrechten, voor een (betrekkelijk) vrije markt en scheiding van kerk en staat, en anderzijds voor een overheid die sociale (en ecologische) randvoorwaarden bepaalt en sociale zekerheid biedt. Wat D66 onderscheidt van PvdA, CDA en VVD is dan ook vooral het democratisch-radicaal streven naar democratisering van de staat. De Graaf gaf dat heel helder aan – zij het in iets andere woorden – in een reactie op het congresbesluit van 1998: 'Met de term "sociaal-liberaal" heeft het Congres benadrukt dat wij een plaats hebben in het spectrum van bestaande stromingen. Tegelijkertijd blijft D66 de enige partij die gelooft in de noodzaak van rigoureuze veranderingen in ons politiek-bestuurlijke systeem. Daarmee blijven we tegenover het spectrum staan' (in *Idee*, mei 1999).

Weliswaar verdween dat streven wat naar de achtergrond in de periode-Terlouw, maar het kan geen toeval zijn dat de partij na Terlouw's vertrek het oude pak uit de mottenballen haalde - en Van Mierlo bereid vond het weer aan te trekken. De Graaf nam de mantel van hem over. De tijd leek er

rijp voor, de burger werd toch steeds mondiger? Tegelijkertijd lijkt juist het democratisch radicalisme met zijn ideaal van een voortdurend politiek actieve burger nu steeds minder burgers aan te spreken, getuige de dalende ledentallen van politieke partijen en de dalende opkomst bij verkiezingen. Wellicht delen veel burgers wel de kritiek van D66 op het bestaande politieke systeem, maar niet het ideaal dat de partij in de plaats van dat systeem wil stellen? Het is dan ook de vraag of de partij er goed aan zou doen, deze ideologie verder uit te werken en bekend te maken: in dit opzicht is het sociaal-liberalisme weliswaar een minder onderscheidend maar wel een veiliger ideologische ankerplaat.

Paul Lucardie & Gerrit Voerman